Kastamonu Üniversitesi

I. ULUSLARARASI ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ SEMPOZYUMU

-ŞEYH ŞA'BÂN-I VELÎ'Yİ ANMA VE ANLAMA-
-İkinci Cilt-

4–6 Mayıs 2012
Kastamonu

19. ASIRDA BOLU ŞEHİR HAYATINDA ŞABANİLİK: MUSTAFA SAFİ EFENDİ VE AKTAŞ DERGÂHI

Doç. Dr. Hür Mahmut YÜCER
Karabük Üniversitesi, Türkiye

Özet

İstanbul'u Anadolu'ya ve Karadeniz bölgesine bağlayan kavşakta yer alan Bolu kenti Osmanlılar döneminde, güçlü ilim adamları yetiştirmiştir. Tasavvufi şahsiyetler ve tarikatlara ise şehir merkezinden ziyade Gerede, Mudurnu, Göynük gibi ilçelerde rast gelinmektedir. Batı Karadeniz ve doğu Marmara bölgesinde Osmanlının ilk dönemlerinde Bayramiyye tarikatı yaygınken 18. Asırdan itibaren Şabanilik ve Nakşibendilik etkisi altına girdiği görülmektedir. Bolu şehir merkezinde daha çok 19. yüzyıldan itibaren tasavvufi hareketler gözlenmektedir. Bu çalışmada, Bolu'da Aktaş dergâhını kurarak şehir hayatında ve çevresinde Şabani/Çerkeşi tarikatını neşreden Diyarbakırlı Mustafa Sâfi Efendi (ö. 1263/1846) ve muhiti araştırılacaktır. Araştırma esnasında Mustafa Sâfi Efendi'nin biyografisini içeren ve tek nüsha olan ***Menâkıb-ı Hacı Mustafa Sâfî***, (Millet Kütüphânesi, Ali Emîrî (Şer'iyye) Kısmı, No: 1111) isimli eserden istifade edilecektir.

Şabaniyyah in Bolu City Life at 19. century: Mustafa Efendi Safi and Aktas lodge

Located in a crossroad connecting Istanbul to Anatolia and the Black Sea Region, the city of Bolu raised influential scholars in the Ottoman era. The mystical characters and religious order (tariqa) are found in counties such as Gerede, Mudurnu and Gölcük, rather than the city center. While in the earlier times of the Ottoman Empire Bayramiyyah religious order was common in Western Black Sea and Eastern Marmara regions, it is clear that after the 18th century, the area was under the effects of Şabaniyyah and Nakshibandiyyah religious order. Sufi movements can be observed in the city center of Bolu especially after the 19th century. This study focuses on Mustafa Safi Efendi from Diyarbakir, who founded the dervish lodge of Aktas and promulgated the sects of Şabani/Çerkeşi in and around the city life, and his surroundings. The sole copy written work named ***Menâkıb-ı Hacı Mustafa Sâfî***, (National Library, Ali Emîrî (Şer'iyye) Division, Number: 1111) which includes the biography of Mustafa Safi Efendi is used in the course of the study.

Giriş

Bolu şehri, tahminen 1196'da, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleyman zamanında Türk hâkimiyetine girdi. Bunu takip eden yıllarda

konar-göçer Türk oymaklarının gelmesiyle bölge Türkleşti. Anadolu beyliklerinden Çandaroğulları'nın hâkimiyeti bu durumu kuvvetlendirdi. 1330-1340 yılları arasında Bolu'yu ziyaret eden İbn Batuta, kasabada ahîlerin büyük nüfuzundan, onlara ait zaviyelerin çokluğundan ve çevrenin Türkmenlerle meskûn olduğundan bahseder.[407]

Bolu şehri XVI. yüzyılın başlarında on iki mahalleye sahipti. Bu mahallelerde 262 hâne, yirmi sekiz mücerred nüfus bulunuyordu. Bunlar dışında on bir imam, yedi ser-mahfel, dokuz müezzin, dört sâdât, bir muarrif, altı kethüda ve dokuz da pîr-i fânî kaydedilmişti. Buna göre şehirde 2000'e yakın nüfus yaşamaktaydı.[408]

17. yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi Bolu'nun sosyal durumunu şöyle anlatır: 'Ebü'l-Feth tahrîri üzere burası Anadolu hakinde başkaca Sancak Beyi tahtıdır. 300 akçeli şerîf kazadır. Beş nahiyesi vardır. 70 kadar mektebi vardır. 200'ü mütecaviz hafızı vardır. Uleması pek çok, halkı *Muhammediye* kitabı tilavet ederler. Oğuz adamları vardır'.[409]

Şehir, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan dolayı muhacir iskânına sahne olmuş, 1878 salnamesine göre kasabanın nüfusu 16.778'e yükselmiştir. 1332 (1914) Bolu salnamesine göre Bolu'da yirmi iki cami, birçok tekke[410] ve on iki medrese bulunmaktadır.[411] Kaynaklar, 19. ve 20.asıra gelindiğinde şehirdeki tekkelerden, *Uğurlu Nâib, Şeyh Bedreddin, Aktaş, Şeyh Osman, Lala Şahin Paşa, Şeyh İbrahim Şevki Efendi* olmak üzere altı tanesinin faaliyetlerine devam ettiğini zikretmektedir. Bunlar içerisinde ise şehrin batısında, hastane bölgesinde yer alan Uğurlu Nâib veya Abbas Paşa Dergahı[412] ile Şeyh Bedreddin Dergâhını özellikle kaydetmektedirler.[413]

---

[407] Cengiz Orhonlu, Bolu, *DİA*, VI, İstanbul 2003, 277-278.

[408] Cengiz Orhonlu, Bolu, *DİA*, VI, 277-278.

[409] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, II, 173.

[410] Bu tekkeleri şöyle sıralayabiliriz: Ümm-i Kemâl Tekkesi, şehre altı saat mesafededir. Hayreddin Tokadî Tekkesi şehre iki saat mesafededir. Uğurlu Naib Tekkesi, Bolu Valisi Abbas Paşa tarafından müceddeden inşa edilmiştir. Öksüz Tekke şehre yarım saat mesafededir. Lâlâ Şahin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Şeyh Bedreddin Tekkesi, Fatih Sultan Mehmed zamanında inşa edilmiştir. Aslahaddin Tekkesi, 977/1570'de Aslahaddin tarafından inşa edilmiştir. Gölyüzü Tekkesi Gölyüzü mahallesinde Sokullu Mehmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. Aktaş Tekkesi, Aktaş'ta Diyarbakırlı Mustafa Sâfî Efendi tarafından yaptırılmıştır. Kabadayı Tekkesi, Gölyüzü mahallesinde Kabadayızâde Şeyh İbrahim Efendi tarafından yaptırılmıştır. *Bolu Livası*, (Haz. Nermin Kılıç vd.) s.303.

[411] 1927'de 7218 olan nüfusu 1955 yılına kadar hep 10.000'in altında kalmış, 1955 sayımında ise 12.271'e ulaşmıştır. Daha sonraları işlek bir yol üzerinde (E-5) bulunması sebebiyle hızlı bir şekilde gelişmiştir. Nüfusu 1970'te 26.944'e, 1985'te 50.288'e, 1990'da da 60.789'a varmıştır.

[412] Abbas Paşa 1229'da tekkeyi yenilemiştir. Tekke ismini bitişiğinde bulunan Uğurlu Nâib ismindeki bir zatın türbesinden almaktadır. Tekkeye Nakşibendiye'den Şeyh Mehmed Efendi 1229'da şeyh olmuş 1254'de âhirete intikal eylemiştir. Devrin Bolu'daki en büyük şeyhlerinden sayılan Mehmed Efendi Bursa'da Altınoluk dergâhı şeyhi Şeyh Ali Efendi'den hilâfet almıştır. Kendisinden sonra Uğurlu Naib Tekkesine Mustafa Efendi'nin oğlu Seyyid Rıfat Efendi, (v.1279), Mustafa Efendi'nin oğlu Şeyh Hâfız Râşid Efendi (v.1297), Mustafa Efendi'nin oğlu

Bolu, Anadolu ve Karadeniz kentlerinin İstanbul'a açılan kavşak noktasında bulunmaktadır. Coğrafi koşullar ona, İstanbul'a bağlı bir kültür ve eğitim imkanı sunmuştur. Ancak yine bu nedenle olsa gerektir ki yetiştirdiği çok sayıdaki bürokrat ve ilim adamı Bolu'ya değil İstanbul merkezli veya merkezin görevlendirdiği diğer Osmanlı topraklarında hizmet etmiştir. Mesela Kadızâde Mehmed Efendi ile ilmi tartışmalarda yapan ve Cerrahpaşa Camii Kürsü şeyhliğinde bulunan, İsmail Ankaravî'nin *Hüccetü's-semâ* isimli risâlesine reddiye yazan İbrahim Efendi (1041/1631) Bolu'nun yetiştirdiği ilim adamlarındandır. Yine İstanbul kadılığında bulunan ve saray önüne gelen kalabalıkları dağıtmak için icad ettiği '*Katranlı Tulumba*' ile ismi Tulumbacıya çıkan Hüsameddin Efendi (1035/1626), *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinin sahibi Şinâsî (1288/1872) Bolulu ailelerden gelmektedirler.

Mısır'da vefat eden Boluvî Mustafa Efendi (1086/1676), 3 Ramazan 1067/15 Haziran 1657'de Şeyhülislamlık görevine geçerken, geriye bıraktığı oğlu Esad Mehmed Efendi (1267/1851) Medine-i Münevvere Mollası olmuş, kardeşi Ali Efendi (1142/1730) Anadolu Kazaskerliği payesini ihraz etmiştir. Ali Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Efendi 1161/1748'de Rumeli Kazaskerliğini, Mehmed Emin Efendi'nin oğlu Said Efendi Galata Mollalığını ihraz etmiştir. Ailenin ilmiye geleneği Osmanlı'nın son zamanlarına kadar devam etmiştir.

Şehir kayıtlarında bölgeye ilk gelen mutasavvıflar arasında Fatih döneminde Göynük'te Bayramiyye müntesiplerinden Akşemsettin ve Bıçakçı Dede Ömer (Sikkinî) dikkatleri çeker. Yine 17. Asırda Bolulu Himmetî (ö.1095/1684), her ne kadar Bolu'da yaşamamış olsa da Bayramiyye'nin bir başka müntesibi olarak dikkatleri çeker. Himmet Efendi'den sonra Süleymaniye Kürsü Şeyhliği yapan oğlu Abdullah Efendi (1122/1711), hem Süleymaniye Kürsü şeyhliği hem de ordu şeyhliği yapan Abdüssamet Efendi (1150/1738), Sultan Ahmed Camii Kürsü şeyhi Abdüssamet Efendi'nin oğlu Nurullah Efendi (1180/1767), Abdullah Efendi'nin diğer oğlu Abdüşekür Efendi (1180/1767) ve benzeri aile üyeleri arasından çok sayıda müderris ve kürsü şeyhi çıkmış, eğitim ve dini hayata hizmet etmişlerdir. 19. Yüzyıla gelindiğinde Bolu, Gerede, Mudurnu bölgesi artık Bayramîlik etkisinden bir başka Anadolu merkezli tarikat olan Şabâniyye ve Nakşibendiye[414] tarikatı etkisine girmiştir. Bölgede artık

Seyyid Abdullah Efendi (ö.1303) sorasıyla postnişin olmuştur. Daha sonra, Hafız Abdullah Efendi'nin oğlu Şeyh Mustafa Efendi postnişin olmuştur.

[413] Şehrin ortasında Karamanlı Mahallesinde Hıdırlık bölgesindedir. Fatih Sultan Mehmed, şehrin zabtında gösterdiği yararlılıklardan dolayı kendisine bu tekkeyi yaptırmıştır. Cehri Nakşibendi usulüyla icra-yı âyin edilmektedir. Burada Şeyh Bedreddin'den sonra halîfesi Şeyh Habîb Dede, Şeyh Ahmed Efendi, Şeyh Kâmil Efendi, 20 asrın başlarında Şeyh Nureddin Efendi postnişinlik yapmıştır. *Bolu Livası*, (hz.Nermin Kılıç vd.) s.404.

[414] Gerede'ye Nakşibendiliği ilk defa getiren zât Abdurrahman Fevzi Efendi'dir. 1145/1737 tarihinde Gerede'nin Yenecik Köyü'nde doğan Fevzi Efendi, ilk dini bilgilerini kendi köyünde almış daha sonra İstanbul'a giderek 1216/1809'da Beypazarlı Osman Efendi'den icazet almış,

Şâbânî ve Nakşibendîliğe ait tekke ve müntesipler görülmektedir. Bu dönüşüm ve geçiş Bolu'da medfun Şeyh Şaban Velî'nin mürşidi Hayreddin Tokadî vasıtasıyla veya Kastamonu'dan gelen Şabânî dervişleri eliyle değil İstanbul'dan gelen tarikat müntesipleri eliyle olmuştur. Ancak hem İstanbul hem de Bolu bölgesi Şâbânî tekkeleri tarikatın merkezi âsitâneye, pîr evine sıkı sıkıya bağlıdır.

Batı Karadeniz Bölgesi'nde Şabani/Çerkeşilik

Bolu'ya Halvetîlik ilk defa Şeyh Muhammed Bahaeddîn-i Erzincânî (ö. 1464)'nin halîfelerinden Kemâl-i Ümmî, ve yine Şeyh Şâbân-ı Velî'nin şeyhi Hayreddin Tokadî (v.940/1533) vasıtasıyla gelmiştir. Kemâl-i Ümmî, ömrünün çoğunu Niğde'de geçirmiş rivâyete göre Bolu civârında bulunmuş ve Dörtdivan ilçesinde yatmaktadır.

Mudurnu'da meşhur mutasavvıflar içeresinde Seyyid Yahyâ Şirvânî (868/1464)'nin halifesi Habîb-i Karamânî (Amasya 902/1496)'nin halîfesi Dâvûd-ı Halvetî dikkati çekmektedir. 933/1527'de Mudurnu'da vefat eden Dâvûd-ı Halvetî'nin Kızıl Ahmed nisbesiyle yazdığı *Gülşen-i Tevhîd* ve yine kendi halifesi Kâşifî'nin *Tehzîbü'l-akâid* ve *Mukayyedü'l-fevâid* isimlerinde eserleri vardır. Bu eser Şehristânî'nin *Milel ve Nihal*'ine benzer.[415] Yine Halvetiyye'den Bursa'da Niyâzi Mısrî'ye intisab eden Sukûtî Mehmed Efendi de Mudurnulu olmakla birlikte farklı bölgelerdeki müftülük görevlerinden dolayı son olarak Bursa'ya gelmiş ve 1103/1692 tarihinde

buradan Mısır'a giderek hadis tahsil etmiş, Şam'da bulunduğu esnada Mevlânâ Hâlid Bağdâdî'den tarikat icazeti almıştır. Gerede'ye döndükten sonra Yıldırım Bayezid Camii yanında Müezzin Ali Efendi Medresesini donatarak ders vermiş, onunla birlikte Gerede'de ilim havzası ve edebiyat meclisleri kurulmaya başlamıştır. (Ali Rıza Ünlü vd., *Tarih Boyunca Gerede*, İstanbul 2000, s.120) Fevzi Efendi'nin oğlu Müftü Mehmed Sadeddin Efendi'de babasının yolunu takip etmiş, dini ilimleri babasından tahsil edip icazet almış, 1265/1841'de Gerede müftüsü olmuş, Yeni Cami bitişiğindeki medresede uzun yıllar müderrislik yapmış, halk arasında 'ayaklı kütüphane' olarak bilinmiş, yetiştirdiği talebeleri ile uzun süre Gerede halkına hizmet etmiştir. Sa'deddin Efendi'nin *Şerh-i Kasîde-i Bürde, Risâle-i Nefs-i Emmâre* isimli basılmamış risâleleri bulunmaktadır. (Ali Rıza Ünlü vd., *Tarih Boyunca Gerede*, s.122..) Bolu'ya ise Nakşibendiliği Hâlidî meşâyihinden Seydişehirli Abdullah Efendi'nin medresesinde yetişen ve ondan hilâfet alan Şeyh Zuhûrî Efendi (1285/1869) getirmiştir. Yerine geçen oğlu Hacı Ahmed Efendi (1318/1901) de babasının şeyhi Seydişehirli Abdullah Efendi'den tarikat icazeti almış, Bolu Hamzabey medresesinde eğitimle ilgilenmiş birincisinde 18, ikincisinde 24 kişiye icazet vermiştir. (*Bolu Livası*, (hzl. Nermin Kılıç vd.) Bolu 2000, s. 433-434.) Mudurnulu Şâbân-ı Nakşibendî ise Şeyh Şâbân-ı Velî'den Şabânîliğe bağlanmış ancak daha sonra İstanbul'a gelince Hekim Çelebi vasıtası ile Nakşibendiliğe bağlanmıştır. Emir Buhârî Tekkesi'nde şeyhlik yapan ve III. Murad tarafından tekkesi birçok kez ziyaret edilen Şâban-ı Nakşibendî 1202/1788 tarihinde vefat etmiş, Şeyh Vefâ haziresine defnedilmiştir. Basılmamış *Kaza ve Kader* risâlesi ile *Merâtibü's-sülûk* ve *Keşf* isimli eserleri bulunmaktadır. Hem Mudurnulu olup hemde Mudurnu'da vefat eden bir başka mutasavvıf ise Zeyniyye tarikatından Fahreddin Rûmî (864/1460) dir. *Daavât-ı Me'sûre*, fetvalarından oluşan *Müştemilü'l-ahkâm*, tasavvuftan *Ferâidü'l-lâî* gibi eserleri bulunmaktadır. Oğlu da aynı yolu izleyerek *Esrâr-ı Muhammediye* isimli bir eser yazmıştır. Bolu Livası, (Hzl. Nermin Kılıç) vd. s.668.

[415] *Bolu Livası 1921-1925 Senesi Salnamesi*, (hzl. Nermin Kılıç vd.) s.662.

Bursa'da vefat etmiştir. Sukûtî Mehmed Efendi *Kasîde-i Bür'e*'ye Arapça bir nazîre yazmış ve eserine '*Gurre'* ismini vermiştir. Yine Molla Cami ile Mevlânâ Usâm arasındaki ta'rîzâta *'Fevâid-i aliyye'* isimli bir risâle ile katılmıştır.[416]

Safranbolulu (Zopran) Mehmed Efendi ile birlikte Şabanilik bölgeye güçlü bir şekilde girmiştir. XVIII. Şeyh Hacı Mehmed Efendi (ö.?), Zağferan (Safranbolu) Kazası'na bağlı Zora (Zopran) Köyü'nde büyük bir Halvetî hankâhı inşa ettirmiş, kendi neslinden gelenler burada icrâ-yı meşîhat etmişlerdir. Sâdık Vicdânî, Hacı Mehmed Efendi'nin ezberinde binbir hadîs-i şerîf olduğu rivâyet etmektedir.

Zoralı Şeyh Mehmed Efendi'nin tarîkat silsilesi, Mudurnulu Şeyh Abdullah Rüşdî (1141/1729), Şâbâniye'nin Nasûhiye Kolu kurucusu Şeyh Mehmed Nasûhî el-Üsküdârî (1130/1718), Karabâşiye Kolu kurucusu Karabaş Velî (1097/1686) vasıtasıyla tarîkat pîri Şeyh Şâbân-ı Velî'ye ulaşmaktadır[417].

Zoralı (Zopran) Şeyh Mehmed Efendi, yetiştirdiği halîfeleriyle XIX. asır boyunca Orta ve Batı Karadeniz bölgesinde oldukça etkin ve yaygın bir hizmet ağı oluşturmuştur. Bunlar; Çerkeşli Şeyh Mustafa Efendi (ö.1229/1814), Zoralı Şeyh Mustafa Efendi, Tokatlı Şeyh Yusuf Efendi, Çerkeşli Şeyh Mehmed Efendi, Göreli Şeyh Mehmed Efendi, Zoralı Şeyh Ali Efendi, Çorumlu Şeyh Ali Efendi, Kastamonulu Şeyh Ahmed Efendi, Taşköprülü Şeyh Ali Efendi, Kastamonulu Şeyh Ahmed Efendi, Kastamonulu Şeyh Hüseyin Efendi, Kastamonulu Şeyh Osman Efendi'dir.[418] Zoralı'nın Dergâhı'nda kendi soyundan gelen ve tekkede sırasıyla posta geçen postnişîn silsilesi ise şöyledir: 2-Şeyh Mehmed Efendi'nin oğlu Şeyh Ahmed Feyzullah Efendi (?) 3-Şeyh Mustafa Efendi (?) 4-Şeyh Mehmed Hamdi Efendi (?) 5-Şeyh Şaban Efendi (?) 6-Kardeşi Şeyh Gazi Efendi (?). Gazi Efendi'nin vefatından sonra mürîdân ve ulemâdan Hüseyin Efendizâde Hüsnü Efendi'ye meşîhat tevcih edilmiştir.[419]

Bu tekkenin postnişînlerinden en meşhuru yüz yaşında vefat eden, *Muînü'l-Mürîd* yazarı Şeyh Hamdi Efendi (1312/1894)'dir.[420] Şeyh Mehmed

---

[416] *Bolu Livası Salnamesi*, (hzl. Nermin Kılıç vd.) 663.

[417] Z. Şükrî, ***Silsilenâme***, vr. 13; Vicdânî, ***a.g.e.,*** s. 72-73; Vassâf, ***Sefîne***, IV, 56-70.

[418] Bu bilgilerden farklı olarak İhsan Oğuz, XVIII. asrın sonlarında vefat eden Zoralı Mehmed Efendi'nin Mustafa Çerkeşî Efendi'den başka Şeyh Mustafa, Şeyh Feyzullah, Şeyh Hamdi, Şeyh Şaban, Şeyh Mustafa Ârif, Şeyh Hüsnü adlarında sadece altı halîfesinin varlığından söz etmektedir. M. İ. Oğuz, ***aynı yer.***

[419] Vicdânî, ***a.g.e.***, 218; Vassâf, ***Sefîne***, IV, 47-48.

[420] Hacı Emîn Efendi halîfesi olan Şeyh M. Hamdi Efendi'nin halîfeleri şunlardır: Şeyh Hacı Ali Efendi, Nevrekoplu Şeyh Atâ Efendi, Hacı Emîn Efendi Damadı Şeyh Mehmed Zihni Efendi, Şeyh Necib Necmeddin Efendi, Şeyh İskeçeli Mehmed Efendi. Vassâf, ***Sefîne***, IV, 56.

Efendi, dergâhın ikinci bir şûbesini Safranbolu'da açarak postnişîn atamıştır.[421]

Zoralı Şeyh Mehmed Efendi'den sonra Şâbânîlik (Nasûhîlik), Çerkeşli Mustafa Efendi (1229/1814)'ye intikal etmiştir. Mustafa Çerkeşî Efendi, Karabâş-ı Velî'nin *Mi'yâru't-Tarîka* adlı eserinde verdiği Halvetîliğin yirmi şartını, üçe indirdiği için Şâbâniye Tarîkatı'nın ikinci pîri olarak adlandırılmış ve kol kurucusu kabul edilmiştir[422]. Tarîkat bundan sonra Çerkeşîlik olarak ismiyle anılmaya başlamıştır.

Pîr-i Sânî Mustafa Çerkeşî

Şeyh Mustafa Çerkeşî Efendi (1229/1814), Çankırı'nın Çerkeş İlçesi'nde, 1156/1743 tarihinde dünyaya gelmiştir.[423] Zora'da Mehmed Efendi'ye intisâb etmiş ve ondan hilâfet almıştır.[424]

M. İhsan Oğuz, 1204/1789 tarihli Abdullah el-Hicâziyyü'l-Halvetî (Şerkavî)'nin *Hikem-i Atâiyye Şerhi*'ne atfen Çerkeşî'nin bu tarihten önce Hicâz'a giderek yedi yıl kaldığını, buradan Kırım'a geçerek Kırım Müftüsü Îsâ Efendi ile birlikte Çerkeş'e döndüğünü nakletmektedir.[425]

Sefîne'de Mustafa Çerkeşî Efendi'nin Tokat'a gittiği, bu yolculuğun bağlılarından Cabbarzâde Süleyman[426]'ın davetiyle gerçekleştirdiği ifade edilmektedir. Çerkeşî Efendi'nin ünü Tokat'ta oldukça yaygın olmalı ki, şeyhin gelişi esnasında bütün ahali karşılamaya çıkmış, on dakikalık yoldan yere şal döşenmiştir.[427] Aynı kaynakta, Pîr-i Sânî'nin Tokat dönüşü dergâhını yenilenmiş olarak bulduğu bilgisi de yer almaktadır.

II. Mahmud döneminde tasavvuf ve tarîkatlarla ilgili yöneltilen sorulara cevaben padişaha sunduğu ***Risale fî tahkîki't-tasavvuf***[428] adlı Türkçe risâle ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Çerkeşî Efendi'nin İstanbul'a gelip

---

[421] Zora'da meşîhat edenler kışın Safranbolu'ya gelirler, icrâ-yı âyîn ederler, Zora Dergâhına nisbeti olanlar ise Zora'ya gelerek erbaîn çıkarırlardı. Vicdânî, ***a.g.e.***, 218; Vassâf, ***Sefîne***, IV, 47-48.

[422] Bu üç şart için bkz. M. İhsan Oğuz, *Şâbân-ı Velî ve* ***Mustafa Çerkeşî***, İstanbul 1995, s. 90.

[423] Dâhiliye nâzırı Âkif Paşa bir manzûmesinde; *"Yetmiş üç yaşında emr-i irciî vârid olup / Edicek aramgâhın gülşen-i mülki bekâ"* diyerek 1229/1814 tarihinde vefat eden şeyhinin 73 yaşında olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda Çerkeşî Efendi 1156/1743 tarihinde doğmuş olmalıdır. M. İhsan Oğuz, *a.g.e.*, s. 73-75; Azamat, ""Kuşadalı İbrahim Halvetî", ***Osmanlı Ar***., IV, (1984) s. 330. Babasının adı Hacı Ali, dedesinin adı Vehbî Sultandır .Horasan kökenli, Nakşî Şeyhi Vehbî Sultan Allah dostlarından yüce bir kişi olarak bilinir. Mezarı Çerkeş yakınlarında bulunmakta ve halen halk tarafından ziyaret edilmektedir. M. İ. Oğuz, ***aynı yer.***

[424] Vicdânî, ***a.g.e.,*** s. 72-73; Vassâf, ***Sefîne***, IV, 56-70.

[425] M. İhsan Oğuz, ***a.g.e.,*** s. 90-91.

[426] Cabbarzâde Süleyman (Çapanoğlu) için bkz. H. Cinlioğlu, ***Osmanlılar Zamanında Tokat***, III, s. 43-48.

[427] Vassâf, ***Sefîne***, IV, 57.

[428] Çerkeşî Efendi'nin birçok kütüphânede yazma nüshası (mesela bkz. S. Ktp., Zühdü Bey, nr. 558/2) bulunan risâlesi birçok defa basılmıştır. (İstanbul 1290, Eskişehir 1331). A. Abdülkādir oğlu tarafından yeni harflerle yayınlanmıştır. (bkz. ***AÜİFD***, XXVIII, (1986) s. 344-348.) Mustafa Çerkeşî Efendi eserinde mârifetullah, şerîat-tarîkat münasebetleri, Melâmîlik, mürşid-mürîd münasebetleri, nübüvvet, kerâmet gibi konular hakkındaki görüşlerini çok açık bir dille ifade etmektedir.

gelmediği, geldiyse ne kadar kaldığı tartışmalıdır[429]. Ancak soruların cevabının ondan istenmesine bakılırsa şöhretinin epeyce yayıldığı anlaşılır. Zira onun bağlıları arasında Dâhiliye Nâzırı Âkif Paşa da bulunmaktadır[430]. Pîr-i Sânî, Çerkeş'te 1229/1814 tarihinde vefat ederek Kadınşah Camii bitişiğindeki türbesinde toprağa verilmiştir.[431]

Sâdık Vicdânî, Çerkeşî Efendi'nin on üç halîfesi olduğunu söylerken bunlardan sadece Geredeli Halil, Yazıköylü/Safranbolulu Hacı Emîn Efendi ve Beypazarlı Ali Efendi isimlerini vermektedir. M. İhsan Oğuz ise özel bir silsileye dayanarak on sekiz halîfesinin ismini saymaktadır. Bu isimler bize tarikatın bölgedeki yaygınlık ve etkinlik topoğrafyasını vermektedir. Yukarıdaki halîfelere ilâveten bunlar şöyledir; Damadı dergâh imamı Şeyh İbrahim Efendi, "*Aliözü Şeyhi*" diye bilinen Şeyh Mustafa Efendi[432], Amasya'da medfûn "*Lâdikli Şeyh*" el-Hâc İsâ Efendi, "*Kara Şeyh*" lâkaplı Mehmed Efendi[433], Kastamonu Âsitâne'de yatmakta olan el-Hâc Kadı Efendi, Amasya'da medfûn Şeyh Çorûmî Efendi, Ankara'da Şeyh İmam Hüseyin Efendi, Bolu'da Şeyh Mustafa Sâfî Efendi, Şeyh Kara İbrahim Efendi, Aliözü şeyhi Mustafa Efendi'nin oğlu Şeyh Murtazâ Efendi, Çerkeşî'nin kendi oğlu "*Büyük Deli Şeyh*" lâkaplı el-Hâc Mehmed Efendi, "*Mudurnulu Şeyh*" diye tanınan el-Hâc Hâfız Efendi, *Çankırı Kavaklı Tekke*'de yatmakta olan Hacı Hasan Efendi, "*Akyazı Şeyhi*" diye bilinen Şeyh İsmail Efendi, *Zeyrek Tekkesi*'nde yatan *Semercizâde İbrahim Efendi*, Çankırı'da medfûn Attâr Hâfız Abdülkādir Efendi'dir[434].

Pîr-i Sânî Mustafa Çerkeşî Efendi'den sonra yerine sırasıyla kendi neslinden gelen; büyük oğlu "*Büyük Deli Şeyh*" lâkaplı Şeyh Mehmed Efendi, küçük oğlu Şeyh Hacı Mes'ud Efendi[435], Mes'ud Efendi'nin oğlu "*Küçük Deli Şeyh*" lâkaplı Şeyh Hacı Mehmed Efendi, Hacı Mehmed'in oğlu Şeyh Hacı Hüseyin Efendi, Mustafa oğlu Şeyh Mehmed Efendi, İsmail

[429] Öztürk, Kuşadalı, ***a.g.e.***, s. 34; Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi"***, DİA,*** 8, 273-275; Abdülkādiroğlu, "İki Vesîka", ***AÜİFD***, XXVIII, (1986) s. 339.

[430] Abdullah Uçman, *Dîvânı*'ındaki bir şiire dayanarak (İÜ.Ktp.,TY, nr. 2597, 161b) bu hükmü verir. A.Uçman, "Âkif Paşa"***, DİA,*** II, 162.

[431] M. İ. Oğuz, ***a.g.e.,*** s. 75; Azamat, "Kuşadalı İbrahim Halvetî", ***Osmanlı Ar***., IV, (1984) s. 330; a.mlf., "Çerkeşî Mustafa Efendi"***, DİA,*** VIII, 272. Pîr-i Sânî Çerkeşî Efendi vefat ettikten kısa bir süre sonra dergâh yıkılmış, hayır sahiplerinden Kadın Şah tarafından cami ve türbe onarılmıştır. M. İ. Oğuz, ***a.g.e.,*** s. 105.

[432] *Aliözü Şeyhi*, tasavvufî terbiyesine Zoralı Şeyh Mehmed Efendi'den başlamış, onun vefatıyla hilâfetini pîrdaşı olan Çerkeşî'den almıştır. Pîr-i Sânî ona büyük değer vermekte, karşılıklı birçok kerâmetleri nakledilmektedir. bkz. M. İ. Oğuz, ***a.g.e.,*** s. 77, 94-95.

[433] Mehmed Efendi, Pîr-i Sânî'nin amcasının oğlu olup Çerkeş'te *Aşağı Tekke*'de postnişînlik yapmıştır. M. İ. Oğuz, ***a.g.e.,*** s. 77.

[434] M. İ. Oğuz, ***a.g.e.,*** s. 77.

[435] M. İ. Oğuz kaynak göstermeden Hacı Mes'ud Efendi'nin annesinin Sultan Mahmud'un bağışladığı bir câriye olduğunu haber verir. Mes'ud Efendi'nin Şeyh Mehmed Efendi adındaki oğlu olmuş "*Küçük Deli Şeyh*" lâkabıyla tanınmıştır. Bu zât Mekke'den Medîne'ye giderken Rabiğ'de vefat etmiş, Kuşadalı İbrahim Halvetî'nin türbesine defnolunmuştur. ***Aynı yer***, s. 108.

oğlu Şeyh Hüseyin Peykârcıoğlu[436] geçmiş ve tekkelerin kapatıldığı tarihe kadar irşâda devam etmişlerdir.

Çerkeşî Mustafa Efendi'nin Osman Vehbî Efendi (ö.1277/1860)[437]' adlı üçüncü oğlunun neslinden ise İstanbul'da "*Çerkeşîzâdeler*" adıyla bir ulemâ ailesi meydana gelmiştir.

Amasyalı Âkifzâde *el-Mecmu'* adlı eserinde bizzat zikir telkîni aldığı şeyhi Mustafa Efendi'yi âbid, zâhid, teheccüd namazı kılan, Allah'ın emirlerine sıkı sıkıya bağlı bir zât olarak tanıtır. Hatta onun bir gece teheccüd namazına kalkmadığı için kendini iki yıl oruç tutma cezasına çarptırdığını, böylece hatasını telâfiye gayret ettiğini belirtir.[438]

Yine Âkifzâde eserinde, devrin önde gelen âlimlerinden, Fatih Sultâniye Medresesi müderrisi Bolulu Nakşî Abdullah Efendi'nin, kendi mürşidi olmadığı halde, Çerkeşî'ye büyük saygı gösterdiğini, bir mürîdi gibi gözlerini kapayarak dizlerine çöküp öptüğünü, sözlerini sükût içerisinde dinlediğini nakletmektedir[439].

Yukarıda Şeyh Mustafa Çerkeşî'nin halifelerini sayarken ilk sırada Geredeli Halil Efendi ismini zikretmiştik. Halil Efendi'nin "*Ümmî*" olduğu halde ününün İstanbul'a kadar ulaştığı, Sultan'ın davetine uyarak geldiği sarayda vüzera ve ulemâ arasında "*İnnema'l-a'mâlü bi'n-niyyât*" hadisine yaptığı yorumlarla herkesi hayrette bıraktığı rivayetleri bulunmaktadır.[440]. Mâliye Nâzırı Gazi Ahmed Muhtâr Paşa, Geredeli Halil Efendi'nin türbesini Aşağı Tekke hazîresine yaptırmış, iki ocaklı bir su değirmeni vakfetmiştir[441].

Halil Efendi'nin iki büyük halifesinden biri Yazıköyle H. Emin Efendi, diğeri ise İstanbul-Fatih/Sofular Ekmel Tekkesi Şeyhliği yapmış ve büyük

---

[436] M. İ. Oğuz, ***a.g.e.,*** s. 108.

[437] Babasının tahsil için Ankara'ya göndermesiyle buraya yerleşerek şehrin tanınmış âlimlerinden biri olan Osman Vehbî Efendi'yi II. Mahmud İstanbul'a davet etmiş ve kendisine İstanbul **ruûs**'u vermiştir. Çeşitli eserleri olan Vehbî Efendi'nin II. Mahmud için kaleme aldığı ***el-Hısnü'l-hasîn*** (Kahire, ts.) ve ***Tasrîfâtü'l-Fârisiyye*** (İstanbul 1267) adlı iki kitabı basılmıştır. bkz. ***Osmanlı Müellifleri***, I, 55; Azamat, ***a.g.m.,*** s. 273 Osman Vehbî Efendi'nin oğlu Mehmed Tevfik Efendi Beşiktaş, Halep, Çankırı, Bursa, Balıkesir ve Mısır Mevleviyetlerinde bulunduktan sonra Medîne kadısı olmuş, daha sonra Ankara'ya dönerek on iki yıl müderrislik yapmıştır. Üç yıl İstanbul kadılığı yaptıktan sonra Rumeli Kazaskerliği muavinliğine tayin edilmiş (1886), aynı yıl Meclis-i Meşâyih Nezâreti reisi olmuş, 1889'da Anadolu, ertesi yıl Rumeli Kazaskerliği pâyelerini almış ve Şeyhülislâmlığın Meclis-i Müellefât Encümeni başkanlığına tayin edilmiştir. Dedesi Çerkeşî Mustafa Efendi'nin Tarîkatı'na mensup olan Tevfik Efendi vefatında (1311/1893), bir Şâbânî tekkesi olan Aksaray Sofular'daki Ekmel Dergâhına defnedilmiştir. Geniş bilgi için bk. Yücer, Hür Mahmut, **Bir İbn Arabî Müdafaası: Çerkeşîzâde Mehmed Tevfîk Efendi ve Levâyihu'l-Kudsiyye fî Fedâili'ş-Şeyhi'l-Ekber Adlı Eseri**, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, cilt: IX, sayı: 21, İbnü'l-Arabî Özel Sayısı, s. 331-351

[438] Amasyalı Âkifzâde Abdurrahim, ***Kitâbü'l-mecmu' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmu'***, (Çev. H. Özdemir), İstanbul 1998, s. 70. (Âkifzâde, ***el-Mecmu'***).

[439] Âkifzâde, ***el-Mecmu'***, s. 45.

[440] Vicdânî, ***a.g.e.***, 219; Vassâf, ***Sefîne***, IV, 62-70; A. R. Ünlü, ***Gerede Tarihi,*** s. 133.

[441] A. R. Ünlü, ***Gerede Tarihi,*** s. 131. Şeyh Halil Efendi Zâviyesi Vakfı, VGMA, 204/519-1562 numarada bulunmaktadır.

takdir toplamış olan **Şeyh Ömer Fuâdî-i Sânî (v.**1274/1858)'dir. Ömer Fuâdî'ye ise dönemin iki şeyhülislâmı Arif Hikmet Efendi ile Mehmed Sa'ddedin Efendi kendisine intisap etmiştir.[442]

Şeyh Halil Efendi, İstanbul'da itibar görüp ve hürmet görünce, ya padişahın sorması neticesinde ya da kendisinin isteğiyle Safranyolu'ya bir dergâh-cami yapılmasını istemiş olmalı ki sonuçta halîfesi Yazıköylü Emin Efendi'nin içinde icrâ-ı faaliyet edeceği Safranbolu dergâhı yapılmıştır. Bunun en büyük işareti Sultan II.Mahmud tuğrasının dergah kitabesinde yer almasıdır.

Yazıköy Şeyh Hacı Emîn Efendi, ilk mürşidi Çerkeşî Mustafa Efendi'nin vefatından sonra Geredeli Halil Efendi'ye bağlanmış, Safranbolu'da irşâd faaliyetinde bulunmuş, kurduğu tekkesiyle bölgede etkin bir fonksiyon icrâ etmiştir. Hacı Emîn Efendi'den teselsül eden kola Şâbânilerce "*Orta Kol*" adı verilmiştir.[443] Kendisinin ***Mir'âtü'l-Âşıkîn*** *ve* ***Mîzânü'l-Âşıkîn*** isimli eserleri bulunmaktadır.[444] H. Vassâf XIX. asır içerisinde bölgedeki bütün Halvetîlerin Emîn Efendi Dergâhı'nda halvet çıkardıklarını haber vermektedir. Bu devrede, bölgede aralarında özel bir muhabbet ve kardeşlik olan üç büyük şahsiyet yaşamaktadır. Bunlar; Emîn Efendi, Zoralı şeyh Hacı Mehmed Emîn Efendi evlâtlarından Mehmed Hamdi Efendi (ö.1312/1894) ve Sa'diye meşâyihinden Ali Baba'dır. Şeyh Ali Baba ve oğlu Hasan Baba'nın kurdukları Sa'dî Tekke'si şehir halkı için cazibe merkezi olmuş, Şeyh'in kerâmetleri halk arasında yaygınlaşmıştır. Her ikisi de 1871-72 tarihli türbelerinde medfûndurlar.[445]

Bolu'da Çerkeşîlik

Bolu'ya Çerkeşîlik Diyarbakırlı Şeyh Mustafa Safiyyüddin Efendi (1263/1847) tarafından inşa edilerek meşîhat konulan *Aktaş Dergâhı* vasıtasıyla gelmiş ve şehir hayatında yaygınlaşmıştır.

Sâfî Efendi'nin menâkıpnâmesinde o dönemin Bolu şehir hayatında medrese geleneğinin etkin olduğu, çok sayıda âlim bulunduğu ve fakat tasavvuf ehli, mürşid-i kâmil bulunmadığı ve tasavvuf yolunun yaygın

---

[442] Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, "Zulmiye Camii Olur mu?" Altınoluk, 2000-Kasim, Sayı: 177, Sf: 41

[443] Vassâf, ***Sefine***, IV, 56; Bilindiği üzere sözkonusu cami bir dergâh-camidir ve ittisalindeki türbede, buradaşeyhlik yapmış Halvetî/Şa'bânî halifelerinden Yazıköylü Hacı Emin Efendi yatmaktadır. Yanında oğlu Şeyh Mehmed Efendi, diğer bir oğlu Şeyh Ahmed Efendi ve Şeyh Ahmed Efendi'nin torunu Şeyh Muharrem Efendiler'in sandukalarıvardır. Bahçe kısmında bulunan 3 adet mezar Şeyh Hacı Mehmed Efendi Kerimesi, ve Şeyh Abdulkerim Efendi Zevcesi Atiyye Hanım'a, Sallamacıoğlu Mehmed Emin Efendi mahdumu Şevket Efendi (1321 veya 1323)'ye ve Şeyh Hacı Mehmed Emin Efendi Mahdumu Mehmed Efendi (1340)'ye aittir.

[444] Mehmed Emin Şükri, Safranbolulu (1283/1867), ***Mir'atü'l-****aşıkin* ***ve mizanü'l-****aşıkin:* ***(aşıklara ayna ve terazi***, , (haz. Mustafa Tatçı, Musa Yıldız) Ankara: Alperen Yayınları, 2003.

[445] Vicdânî, ***a.g.e.***, s. 220; Vassâf, ***Sefine***, IV, 57; Ünsal Tunçözgür, ***Dünden Bu Güne Safranbolu***, Ankara 1997, s. 106-108; ayrıca bk. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Ülkü Ayan Özsoy, *Safranbolu* ***meşhurları*** [y.y.: y.y.], 2000. (Ankara : Anıl Matbaası)

olmadığı nekledilmektedir. Aynı kaynak Sâfî Efendi'nin irşada başladıktan sonra önceleri onu kabullenemeyen ilim ehli kimseler de dahil olmak üzere, kısa zamanda dergâhında toplanmaya başladığını bunu takiben halkın da sohbetlere koşarak geldiğini belirtir. Bu yoğun sohbet halkalarının etkisiyle Bolu havâlisinde toplum içerisinde dinî gayretin arttığına vurgu yapılır. Buna göre sonuçta cemiyet arasında İslâm ahlâkı yaygınlaşmıştır.

Diyarbakırlı Mustafa Sâfî Efendi

İsmi Mustafa bin Sâlih'tir. Babası Diyârbekir âlimlerinden ve Diyârbekir müftüsü Hacı Sâlih Efendidir. Tahsîline Diyârbakır'de başlamış, dokuz yaşında Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemiştir. Babasından sarf, nahiv öğrenmiş, diğer medrese kitaplarından **Şerh-ül-Akâid'**e kadar okumuştur. Bundan sonra, İstanbul'a gidip tahsîline orada devâm etmiş, Akşehirli Hacı Ömer Efendi'den ders almış, 1807 senesinde 18 yaşında tahsîlini tamamlayıp icâzet almıştır. İstanbul'da müderrislik yapmak üzere kalmaya karar vermişken, bir gece rüyâsında devrin meşhur velilerinden Çerkeşli Hacı Mustafa Efendiyi görmüştür.[446]

Tasavvufa intisabı

Rüyasında Çerkeşli Mustafa Efendi'nin; "*Evlâdım Mustafa Sâfî Efendi! Zâhir ilmini tamamlayıp icâzet aldın. Tasavvuf ilmini öğrenip, ilm-i ledünne kavuşmak için Çerkeş'e gel de bu ilmi tahsîl eyle. Çünkü senin İstanbul'da kalmana izin yoktur*." şeklindeki davetini almıştır. Bunun üzerine Mustafa Sâfî Efendi, İstanbul'da durmayıp Çerkeş'e gitmiştir. Ancak Mustafa Efendi'nin huzûruna gidip talebesi olmayı arzu ettiğini bildirince önce bu isteği kabul görmemiş, ümitsiz olarak huzurundan ayrılmak zorunda kalmıştır. Sonraki üç gün dergâhta misâfir olarak kalmış, Mustafa Efendi'nin dervişliğe kabûl etmesi için Derviş Hasan'ı aracı etmiş yine de "*O, bir âlim kimsedir. Benim zâhir ilminde onun kadar kuvvetim yok. Bu sebeple talebeliğe kabul edemem*." cevabını almıştır. Bu haber üzerine, kalbinde aşk-ı ilâhî artmış, bu coşkunlukla hemen huzûruna girerek, tekrar ısrar etmiş böylece talebeliğe kabûl edilmiştir.

Üç sene müddetle sohbetlerine devâm etmiş, hocasının hilâfet vereceği sıralarda izin alarak memleketini ziyârete gitmiş, Diyarbakır'da iken hocası Çerkeşli Mustafa Efendi vefât etmiştir. Geri Çerkeş'e döndüğünde dergâhta hocasının yerine geçen Şeyh Hacı Halil Efendi'yi bulmuştur. Üç sene de

[446] Şeyh Mustafa Sâfî Efendi'nin hayatı için bkz. ***Menâkıb-ı Hacı Mustafa Sâfî Efendi***, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, 1111. Menâkıpnâme 34 varaktan müteşekkildir. Kırık bir rik'a ile yazılmıştır. Tam adı '*Şeyh-i âlî-şân ve kutb u cihân Şeyhü'l-Hâc Mustafa Sâfî Efendi Diyarbekrî Kudduse Sirruhu'lâlî hazretlerinin menâkıpnâme-i Hümâyûnlarıdır*'. Menâkıpnâmenin yazarı İbrahim Efendi, Sâfî Efendi'ye 16 yıl hizmet edip yanında bulunmuş, kendisinden Hâfız'ın *Dîvân*'ını okumuştur. (vr. 5b, 10b.) Bu ise anlattığı bilgilerin birinci derecede kaynak olduğunu göstermektedir. *Menâkıpnâme*'de bol miktarda Sâfî Efendi'ye ait kerametler nakledilmekte, onun kutb olduğuna dair atıf ve rivayetler yer almaktadır.

onun sohbetlerine devam etmiş, bir gün Abdulkâdir Geylânî'nin emriyle kendisine hilâfet verilmiştir.[447]

Mustafa Sâfî Efendi, bundan sonra Bolu'daki Semerkand Medresesi'nde talebelere ders vermeye başladı. Bir taraftan da medresenin yanındaki câmide talebe yetiştirdi. Ayrıca Şemsi Paşanın kızı Hâfize Hanım, Aktaş denilen yerden beş dönüm tarla hîbe etti.[448] Buraya önce bir câmi, câminin yanında küçük bir oda, sonra dergâh ve dergâhın yakınında bir ev yaptırdı. Mustafa Sâfî Efendi'nin tarikat faaliyetlerini Semerkand Medresesi'nden nakletmesinin sebebi Bolu livası salnamesinde biraz farklı anlatılmaktadır. Buna göre Sâfî Efendi bir gün müritleriyle medresede mukabele ederken Sağır Müftü pabuçları elinde, camiye tehevvürle gelmiş; '*Mustafa Allah'ın kulağı sağır mı ki böyle haykırıyorsun*?' demiş, müftünün cehri zikir hususundaki bu tutumundan dolayı Sâfî Efendi Aktaş Dergâhı'nın yapılmasını, tarikat merkezinin oraya naklolmasını arzulamıştır.[449]

Aktaş dergâhında otuz üç sene rehberlik yapmış, medresede çok sayıda öğrenci yetiştirmiştir. Aynı zamanda dergâhda Şâbânî/Çerkeşî usulünce talebelerinden iki zâta da icâzet ve hilâfet vermiştir.

Bunlardan biri Devrek kasabasından Şeyh Yûsuf Efendi, diğeri de Geredeli Abdullah Efendi'dir. Sâfî Efendi'nin menâkıpnâmesinde, askerlerden de çok sayıda kimsenin ona intisâb ettiği zikredilmektedir. Yine aynı kaynakta, Bolu'da bulunan ulemadan ve halktan çok sayıda kimsenin onun sohbetlerine iştirak ettiği rivâyet edilmektedir. Dergâhtaki sohbet usulünün sabahlara kadar devâm ettiği, sabah namazından sonra genellikle duâ ve zikirlerin okunduğu, cemâatin takip ettiği, kuşluk vaktinde ise bir mikdâr Kur'ân-ı kerîm ve hadîs-i şerîf okuduğu, sonra talebelere nasihatin devam ettiği zikredilmektedir. Anlatılanlardan şer'î esaslara bağlı olduğu açık olan Sâfî Efendi'nin bölgenin halk ozanı Aşık Dertli'yi ıslah etmeye çalıştığı da anlaşılmaktadır. [450]

[447] Bu olay şöyle gerçekleşti: Bir gün Mustafa Sâfî Efendi'nin medrese öğrencilerinin de dahil olduğu bir sohbet ve zikir meclisinde esnasında Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin rûhâniyeti gözüküp Geredeli Hacı Halil Efendiye, Mustafa Sâfî Efendi'nin üç sene öncesinden hilâfeti hak ettiğini söylemiş bu uyarı üzerine Hacı Halil Efendi tâcını çıkarıp duâ ile Mustafa Sâfî Efendi'nin başına koymuştur. *Menâkıpnâme*, 9a-b.

[448] ***Menâkıb-ı Hacı Mustafa Sâfî Efendi,*** vr. 8-9.

[449] *Bolu Livası Salnamesi* (Haz. Nermin Kılıç vd.) s.454.

[450] Gerede'ye bağlı Eskiçağa nâhiyesi Şahneler köyünde 1186/1773'da dünyaya gelen Aşık Dertli'nin handân-ı ehl-i beyte aşırı tutkunluğundan dolayı Kerbelâ'ya öykünerek kendi boğazını kesmeye, yani intihara teşebbüs ettiği bilinir. Aşık Dertli'ye bir gün Mustafa Sâfî Efendi, '*Dertli eğer işreti terk etsen her saat öperdim*' dediği ve Dertli'nin '*Sen bana bakma beni Allah ıslah eder'* cevabını verdiği bilinmektedir. Dertli Mustafa Sâfî Efendi ile 1263 senesi aynı gün Ankara'da vefat etmiştir. *Bolu Livası*, Nermin Kılıç vd.s.577.

Sâfî Efendi'den sonra dergâh postuna oğlu Şeyh Hacı Nasrullah Efendi (1312/1897) geçmiş onun da vefatıyla Sâfî Efendi'nin kardeşi İbrahim Edhem Efendi nasb olunmuştur[451].

Sâfî Efendi dergâhı yaptırdıktan sonra, çevresine ilâve binâlar yapılmıştır. Ders ve sohbetlerinin ünü İstanbul'a kadar yayılmış olmalı ki Sultan Mahmûd Han iki defâ İstanbul'a dâvet edip, kendisiyle görüşmüştür. Bu davetlerin birinde, İstanbul meşâyihinin de saray davettinde hazır bulunduğu bir günde Mustafa Sâfî Efendi, içeri girerlerken resmî merâsime iltifat etmeyip "*Selâmün aleyküm*." deyip, yerine geçmesinden Pâdişâh çok memnun olmuş, iltifat göstermiş, yüz bin kuruş hediye etmiştir. Mustafa Sâfî Efendi, bu parayı alıp tamâmını İstanbul'da bulunan fakirlere dağıtmıştır.[452]

Rivâyetler arasında çok sayıda şiiri bulunduğu söylenmiş, bazıları menâkıpnâmeye alınmış ancak yine de bunlar bir araya toplanmamıştır. Bu rivâyetler arasında daha önce İstanbul'da kendisinden ders aldığı meşhûr âlimlerden Hacı Ömer Efendi ve Diyarbakır'a yaptığı iki seyahat esnasında babası Müftü Sâlih Efendi'nin ona bağlandığı, hürmet gösterdiği, hatta babasının aslâ ondan üst ve yukarı bir yere oturmadığı, ondan önce kahve almadığı bilgisi yer almaktadır.

1820 senesinde hacca gitmeye niyetlenmiş, o dönemin parasıyla yedi yüz kuruş ve yanında dört kişiyle birlikte yola çıkmış, yolculuk sırasında kendilerine katılanlarla on iki kişilik bir kâfile ile Mekke'ye varmıştır. Bütün masraflar için bir görevli tayin edilmiş, tek elden harcamalar yapılmış olmasına ve bu paranın asla yetmeyeceği bilgisine rağmen bütün kafilenin ihtiyaçları görülmüştür. Menâkıpnâme'de ellerinden bulunan paranın bereketlendiğine dair birçok rivayet yer almaktadır.[453] Daha sonraki hac ziyaretlerinde grubuna başka katılımlar olduğu, onlara önderlik ettiği için olsa gerek 'Şeyhülhâc" lakabını almıştır. Ancak kaynaklarda bu görevin resmi bir niteliğine rast gelinmemektedir.

Sâfî Efendi'nin günlük yaşantısını nakledenler, son derece tevâzû ve takvâ sâhibi olduğunu, geceleri bir saat kadar uyuduğunu, diğer vakitlerini ilmî mütâlaalar, ibâdet ve tâatla geçirdiğini, hâlini kimseye belli etmediğini, halk arasına fazla çıkmadığını, talebelerine ileri derecede iltifat ettiğini, talebelerinin gördüğü rüyâları kendisine arz ettiğini, bunlara genelde; "*Var çalış bunlar bir şey değildir*." diyerek genelde sohbet esnasında topluluğa tabir ettiğini, hiçbir talebesini incitmediğini, usta bir pedegok gibi onları

[451] 1337 tarihli ***Bolu Livâsı Salnâmesi***, s. 405, 454. Vefatından sonra Mîr-i Mîrân Tâhir Paşa tarafından kabrinin üzerine türbe yaptırılmıştır. *Aynı yer*.

[452] ***Menâkıb-ı Hacı Mustafa Sâfî Efendi***, vr. 1a-12b. Ayrıca bkz. İbnülemin, ***SATŞ***, 9, 1564; Şevket Beysanoğlu, ***Diyarbakır Fikir ve Sanat Adamları***, I, 350; Şefik Korkusuz, ***Tezkire-i Meşâyih-i Âmid***, 179-180.

[453] Hatta bütün harcamalardan sonra harcama görevlisi talebenin elinde yüz akçe kalmış, talebe durumu hocasına arzedince; "O parayla ticâret yap!" cevabını almış, bahsedilen talebe Bolu'ya döndükten sonra artan parayla ticârete başlamış ve zengin olmuştur.

eğittiğini, herkes tarafından sevilip medhedildiğini, ders ve sohbetine gelenlerin kalplerinden dünyâ sevgisinin gittiğini ifade ederler.[454]

Son zamanlarındaki âdeti, sabah namazından sonra câmi kapısı önünde bastonuna dayanarak bir müddet sohbet etmesi, yaz kış bunu devâm ettirmesi, kısa sohbetlerinde ayak üstü dinleyen talebelerine önemli şeyler anlatmasıdır. Bu sohbetleri esnasında, "*Zâhir ilimlerini takva sahibi veya günahkâr olan herkesin öğrenebileceğini ancak tasavvuf ilminin, İslâm'ın emir ve yasaklarına uymadıkça ele geçirilemeyeceğini, İslâm'ın emirlerine uymadan tasavvufta ilerlemek isteyen kimsenin, tasavvuftan tad alamayacağını söylediği nakledilmektedir*".[455]

Sâfî Efendi'nin Muhammed Fâik, Nasrullah Sırrı, Abdülazîz isimlerinde üç oğlu olmuştur. Oğullarından Muhammed Fâik, babasından şer'î ilimleri tahsil etmiş, yirmi yaşında iken babasının sağlığında vefât etmiştir. Mustafa Sâfî Efendi vefat edince, sevenlerinden Bolu kaymakamı Mîr-i Mîrân Tâhir Paşa kabri üzerine türbe yaptırmıştır. Türbenin inşâsı sırasında yapanlara rüyâsında görünerek, bâzı tavsiyelerde bulunmuştur. Aktaş Türbesi, Karaçayır Mahallesi, Aktaş sokağındadır. Beşik tonozla örtülü türbenin önünde ahşap bir kısım ilave edilmiştir. Türbe içerisinde, Diyarbakırlı Mustafa Safi Efendi, Hacı Nasrullah Efendi (1312), Kalaycı Şeyh Ahmed Efendi dahil olmak üzere beş sanduka bulunmaktadır.[456]

Sultan II.Mahmûd gibi yerine geçen Abdülmecîd Han da, Mustafa Sâfî Efendi'ye saygı beslemiş, tahta çıktıktan sonra dergahının genişletilmesi, tâmiri ve yeni ilâveler yapılmasını emretmiş ve bu iş için lâzım olan parayı kendi malından verileceğine dâir ferman çıkartmıştır. Bu işi yürütecek husûsî bir memur tâyin etmiştir. Vazifelendirilen memur hızlı hareket ederek dokuz ayda dergâhı ve ilâve yapıları tamamlamıştır. Dergâhın inşâsı için, o zamanki parayla altmış bin kuruştan fazla masraf yapılmıştır.[457]

Sâfî Efendi'ye nisbet edilen Kerametler

Menâkıpnâme'de Mustafa Sâfî Efendi'ye nisbet edilen çok sayıda kerâmet nakledilmektedir. Bunlar arasında Gerede'de halka zulmeden bir kaymakamın cezasını çekeceğine dair bir öngörüsü,[458] kendisini seven Bolu

[454] *Menâkıpnâme*, 6a.
[455] *Menâkıpnâme*, 6b.
[456] Bolu'da Gölyüzü türbesi de her ne zaman yapıldıkları bilinmese de içerisinde yatan şahıslar Halveti Şabanî'dir. Bunlar Şeyh Haramani, Şeyh Tahir ve Şeyh Kâmilî'dir. Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II*, Vakıflar Genel Müd. Yay.1977, s. 331.
[457] Yardım için pâdişâha mürâcaat edildiğinden haberi olunca Mustafa Sâfî Efendi; "*Şöhret âfettir. Biz hareme, eve taşınacağız, dergâh yine yapılsın orada mahdumlarımız oturur*." demiştir. *Menâkıpnâme*, 11a.
[458] Gerede'de halka zulmeden bir kaymakam vardı. Sâfî Efendinin talebelerinden Muhammed Efendi bu kaymakamın vazifesinden alınması için gizli gizli duâ ediyordu. Mustafa Sâfî Efendi durumu anlayıp; "*Sen vazîfe olarak verdiğim işine bak, kelime-i tevhîdi söylemeye devâm et! Köpeği bir köpek parçalar*!" dedi. Mustafa Sâfî Efendi talebesine bu sözleri söylediği sırada kaymakam çarşıda bir dükkanda otururken ansızın ortaya çıkan siyah bir köpeğin saldırısıyla parçalayarak öldü.

sancak beyi Mustafa Bey'in sürgün cezasından kurtulacağına dair tebşîrâtı,[459] İstanbul'da ulemanın susturmaya muvaffak olamadığı Hacı Ömer Ağa adında bir kelamcıya boyun eğdirmesi,[460] Bolu'da nâiblik vazîfesi yapan bir dersiamın ilmi benliğini kırıp sevenleri arasına katılmasını, dergâh için gereken masrafların çoğu zaman kaynağını herkesin bilmediği seccadesinin altından karşılanması,[461] vefat eden Hacı Osman isimli bir talebesinin halini haber vermesi[462], bütün âlemin kalbininin iç yüzünden haberdar olduğuna dair kendi rivayeti[463], Allah'ın kendisine ikram ettiği özel bir bilginin olduğunu ihsas ettiren: "*Bende ağzı kapalı bir sandık vardır. Senelerce irşâd postunda oturdum, bu sandığın içindeki şeyleri kimse benden sormadı. Kapağını açıp da göstereyim. Bunları anlatacak kâbiliyetli bir kimse de bulamadım ki ona açayım. Sandık benimle gidiyor.*" şeklindeki anlatıları onun bağlıları arasında '*kutb'* olduğu kanatini pekiştirmiştir. En önde gelen halifesi Geredeli Abdullah Efendi'nin bile bunu öğrenememiş, bahsedilen sırlara muttali olamamış olması Sâfî Efendi'ye ve onun manevî makamına karşı derin bir merak ve saygı bırakmıştır.[464]

Vefatı

Rivayetlere göre Sâfî Efendi vefatından çok önce, 10 Muharrem 1263 (12 Aralık 1846) tarihinde vefât edeceğini sohbette talebelerine söylemiştir. O tarih yaklaşınca otuz üç gün hasta yatmış, altmış üç yaşındayken önceden söylediği tarihte vefat etmiştir. Vefâtından önce talebelerini toplayıp yerine

[459] *Menâkıpnâme*, 12a.

[460] İstanbul'da Hacı Ömer Ağa adında birisi âlimler ile ilmî münâzaralara girer, sonra bu zât Bolu ulemâsıyla da münâzaraya girmesi için Bolu'ya gönderilir. Bolu vâlisi orada bulunan âlimleri topladı. Sâfî Efendiye de özel bir dâvetiye gönderdi. Münâzara sırasında Sâfî Efendi'nin verdiği cevaplar karşısında o zamâna kadar meclislerde hiç susmak bilmeyen o kişi, konuşmaz olmuş, Sâfî Efendinin ilmi ve kerâmeti karşısında kendini tutamayıp kalkmış,, mecliste bulunanların gözü önünde ellerini öpüp onun talebelerinden olmuştur. Ondan **Şerh-i Akâid'**i okudu. Bir müddet derslerine ve sohbetlerine devâm etti. Daha sonra Amasya'ya gönderildi. *Menâkıpnâme*, 12b.

[461] Dergâhın alışveriş işlerini gören Ali Efendi, bir gün kerâmetini görürüm niyetiyle eline boş kap alıp Mustafa Sâfî Efendinin huzuruna girmiş, çarşıdan erzak satın alacak para olmadığını ve bunun için para vermesini söylemiş, bunun üzerine Mustafa Sâfî Efendi; "*Bende para olmadığını bilirsin. Sen bir çâre bul*." dedi. Ali Efendi; "*Efendim siz bulursunuz*." deyince; "*Onun niyetine işaret ederek bir daha böyle yapma! Şimdi şu seccâdemi kaldır da altından para, akçe al. Çarşıya git, dergâha lâzım olan malzemeyi satın alıp getir!*" demiştir.

[462] Mustafa Sâfî'nin talebelerinden, Bolu'da meşhur âlim Hacı Osman Efendi bir gün odasına girip, içeri kimse girmesin diyerek kapıyı kapatmıştı. Bir ara Mustafa Sâfî Efendi; "*Hacı Osman Efendi vefât etmiştir. Kapısını açıp cenâzesini yıkayın, hazırlayın ben cenâze namazı için geleceğim*!" demiş, kapısını açıp baktıklarında secde eder bir vaziyette vefât etttiği görülmüştür. Cenâzesini yıkayıp hazırlamışlar, Mustafa Sâfî Efendi de gidip cenâze namazını kıldırmıştır.

[463] Sâfî Efendi ki: "*Allahü teâlânın izni ile benim bütün âlemin kalbinden haberim vardır. Şöyle ki, bir bardak içine sâfî bir su konulsa, onun içinde bir toz olsa, o toz bardağın dışından göründüğü gibi, cümle âlemin gönlü içinde ne düşünce varsa bilirim. Hattâ o kalb sâhibi gönlündekini benim kadar bilmez*." Buna rağmen, câhillerin esrârını, gizli hallerini, açığa vurmaz, yalnız bâzı dervişlerin hâline düzeltmeye dâir kerâmet gösterirmiş. *Menâkıb*, 5a.

[464] *Menâkıpnâme*, 9a-10a.

talebesi **Geredeli Şeyh Abdullah Efendiyi** halîfe tâyin ettiğini ve ona tâbi olmalarını vasiyet etti. Sonra Allahü teâlânın ismini hafif sesle zikre başlamış, binden fazla talebesi de hafif bir sesle zikrederek ona iştirak etmiş, bu halde rûhunu teslim etmiştir.[465]

Talebeleri

Rivayete göre Abdullah Efendi, dinî emirlere sıkı sıkıya uyar, haramlardan son derece sakınır. İbadetlere özen gösterir, talebelerini kısa zamanda manevi mertebeleri kazanmalarını sağlarmıştır. Nitekim talebelerinden Devrekli Yûsuf Efendi dört senede tasavvufta kemâl derecesine ermiştir.

Yüzlerce mürîd yetiştiren Mustafa Sâfî Efendi'nin en meşhuru makamına geçen halifesi Geredeli Saatçi Şeyh Abdullah Efendi'dir. İkincisi ise Devrekli Şeyh Yûsuf Efendi'dir. İcâzet sonrası Yusuf Efendi'yi, Devrek'e irşâd vazîfesiyle göndermiş ve onun çok sayıda talebe yetiştirmesini sağlamıştır. Bu zât da talebelerinden Ereğlili İsmâil Ağaya icâzet verip Ereğli'ye irşâd için göndermiştir.

Geredeli Abdullah Efendi

Diyarbakırlı Sâfî'nin halifesi Saatçi Abdullah Efendi, Gerede/Ahmedler Köyü'ndendir. 1205/1790 tarihinde doğmuş, ilk tahsilini köyünde tamamladıktan sonra önce Gerede'de medfûn Şeyh Hacı Halil Efendi'nin (Aşağı Tekke)sohbetlerine devâm etmiş, Halil Efendi'nin vefâtı üzerine Bolu'ya giderek hocasının pîrdaşı olan Hacı Mustafa Sâfî Efendi'ye bağlanmıştır. Onun yanında tekrar erbaine girerek yeniden seyr u süluke başlamış, bu durumdan sıkılınca bazı talebelerin; "*Erbeîni tamamla ondan sonra gidersin"* tavsiyesi ile çalışmaya devam etmiş, bunun neticesinde de maksat hasıl olmuştur. Halini Sâfî Efendi'ye haber verince; "*Oğlum biz adamı hem soyar, hem de giydiririz. Önceki hâlinde kalsaydın, rehberlik etmekte zahmet çekerdin, dervişlere vâkıf olamazdın. Şimdi elhamdülillah tertib üzere zuhûr etti*." cevabını almıştır.

Diyarbakırlı Sâfî Efendi'den hilâfet aldıktan sonra Gerede'ye dönüp Kabiller mahallesinde genişlettiği zâviyede (Yukarı Tekke) irşada başlamıştır. 1267/1850'de vefat ederek yerine Seyyid Ahmed Efendi'yi bırakmıştır.[466] Şeyh Ahmed Efendi, 1251/1835 tarihinde Kabiller mahallesinde dünyaya gelmiş, ilk tahsilini mahalle mektebinde sonra da Sadeddin Efendi'nin medresesinde almıştır. Kastamonu âsitânenin pîri

[465] Vefâtından bir gün önce; "*Allahü teâlâya hamdolsun ki her ne taleb ettiysem ihsân buyurdu. Otuz üç sene irşâd vazîfesinde bulundum. İki kişi feyz alarak halîfe oldular. Cenâb-ı Hakk'ın bana ihsân buyurduğu kemâlâtı halîfelerim de bilmez... Bu fânî dünyâdan göçüyorum. Bana ihsân olunan kemâlât da benimle birlikte gidiyor... Buna çok teessüf ederim*!" demiştir. Halîfesi Şeyh Abdullah Efendi; "Hocam Mustafa Sâfî Efendinin kutup olduğu mâlumumdur. Ancak vefât ederken beyân buyurduğu kemâlâtın, yüksek derecelerin ne olduğunu ben de bilemem, düşünüyorum ve teessüf ediyorum." demiştir. *Menâkıpnâme*, 9a.

[466] Ali Rıza Ünlü vd., *Tarih Boyunca Gerede*, s.145.

Bolulu Kabadayı lakaplı İbrahim Şevki Efendi'den 1310/1893 tarihinde hilâfet almış, 1334/1915 tarihinde vefat ederek babasının yanına türbeye defnedilmiştir.

Mustafa Sâfî Efendi menâkıbnâmesini yazan Halil İbrâhim Efendi, aynı yerde Geredeli Abdullah Efendi'den de bahsetmektedir. Buna göre Mustafa Sâfî Efendi, vefâtından on gün önce Abdullah Efendiyi huzûruna çağırıp, bütün talebelerinin yanında: "*Bundan sonra işte bu Abdullah Efendi sizin şeyhinizdir. Kendisi ârif, kâmil, mükemmil, yetişmiş ve yetiştirebilendir. İlm-i zâhirde ümmîdir. Fakat ilm-i bâtında benzeri yoktur. Sizin yanınızda ben nasıl isem, o da öyledir*." şeklinde onu yerine tayin ettiğini açıkça ilan etmiş, bu tavsiye ile bütün talebesi ona bağlanmıştır. Bu duyuru ve ila şekli geleneğin sağlıklı bir şekilde devamında önemli bir etken olmuştur.. Aynı kaynaktaki rivâyete göre Sâfî Efendinin vefâtından sonra altı ay boyunca dört binden fazla mürid, gruplar hâlinde yeni şeyh efendiye intisabının yenilemek için gelmiştir. Devrin müderrislerinden Çankırılı Mehmed Ağa, medrese tahsîli bulunmayan Saatçi Abdullah Efendi ile ilmî mevzûlara dalmış, hangi konudan veya ilmî metedolojiden bahis açılsa yaptığı açıklamaları dinlemiş, sorduğu soruların ilmî bir usullerle cevaplanmasından dolayı ona intisâb etmiştir. Abdullah Efendi'ye intisabından sonra dâimâ; "Bizim ilmimiz birkaç cevaplık imiş." diye nükte ettiği anlatılmaktadır.[467]

Saatçi Abdullah Efendi'nin Kerametleri

Abdullah Efendi'nin hali ve kerametleriyle ilgili anlatılanlar; hocası ile ilgili anlatılanlara benzemektedir. Bunlar içerisinde tevazu sahibi olduğu, sünnete tam ittiba etme gayreti,[468] hâlini gizlediği, keşf ve kerâmet sâhibi olmasına rağmen doğal bir hâl gibi davranması, çok sayıda talebe yetiştirmesi, dünyâ malına rağbetinin olmaması ön plana çıkmaktadır.

Abdullah Efendi, üzerine yüklenen irşad sorumluluğunun ağırlığını anlatmak için bir gün Gerede'den Bolu'ya giderken; "*Oğul yerime bir halîfe yetiştirseydim, şu dünyâdan gider idim. Zîrâ usandım. Zâhirî ve bâtınî emrolunan işler vardır. Hattâ elime iki tarafı da keskin bir kılıç verdiler*." diyerek yük ve sorumluluğunun ağırlığına işaret etmiştir.[469]

Yerine geçen Halil Rahmi Efendi, Sâfî Efendi'den hilâfet aldıktan sonra kendi memleketine görevlendirilmiş, Mudurnu'da Sultan Süleymân Câmiinde rehberlik yapmış, o da Muhammed Necib Efendi'yi yetiştirmiştir. Muhammed Necib Efendi Cellad Çeşmesi Mevkii'ndeki evini dergâh haline getirmiş, tarîkatını yaymış 21 Cumâde'l-ûlâ 1307/15 Ocak 1890 tarihinde irtihal etmiş, Sünbül Sinan Âsitânesi avlusuna tevdî edilmiştir.[470]

Halil Rahmi Efendi uzun ömrü müddetince hocası Abdullah Efendi'nin ve onun hocası Mustafa Sâfî Efendinin yolunu devâm ettirmiştir. Halil

[467] *Menâkıpnâme*, 7a.
[468] Başının tamamını mesh etmesi ile ilgili bir menkıbe için bk. *Menâkıpnâme*, 7b.
[469] Geniş bilgi için bk.*Menâkıpnâme,* 8a.-8b.
[470] Vicdânî, ***a.g.e.***, 220.

Rahmi Efendi'nin de beş halîfesi vardır: 1) Mudurnu'da postnişin Şeyh İbrâhim Efendi. 2) Bolu'da Şeyh Zuhurî Dergâhının mürşidi Şeyh Muhammed Efendi. Hilâfetinden üç sene sonra vefât edip, Şeyh Zuhûrî Dergâhının yanında defnedilmiş ve kabri üzerine türbe yapılmıştır. 3) Şeyh Hâfız Osman, İzmit Sancağında Yeni Câmide mürşidlik yapmıştır. 4) Şeyh Hâfız İsmâil Efendi, Ereğli kazâsında Aktaş denilen yer (Cüdâ) dergâhında rehberlik yapmıştır. 5) Muhammed Zühdü Bey. **Menâkıbnâmeyi** yazan İbrâhim Hilmi Efendinin kardeşidir. Bolu'da Hayreddîn Tokâdî hazretlerinin dergâhı olan İmâret Câmiinde mürşidlik yapmıştır.[471]

Sonuç

Bu çalışmada, özelde Bolu kenti, genelde Batı Karadeniz bölgesinde 19. asır boyunca etkili olan Şâbâniyye/Çerkeşiyye'ye tarikatı işlenmeye çalışılmıştır. Dînin medrese eğitimi dışında pek de etkili olmadığı bölgede, halk arasında Allah sevgisine dayalı olarak ibadet, zikir, halvet, riyazat gibi kişisel terbiyeye yönelik eğitim yöntemi ve kültürle bir toplum inşa edilmiştir. Bu kültür Bolu şehir hayatında yeni bir alem tasavvuru ve ona bağlı olarak insanlar arasında davranış formu geliştirmiştir. Bunun nişanelerini Aktaş Dergâhı şeyhi Mustafa Sâfî Efendi'ye sorulan sorular ve ondan alınan cevaplardan anlaşılmaktadır. Yine şeyhin hayatını anlatan menâkıpnâmeden, dönemin sosyal hayatına yönelik halk arasındaki problemler, tartışmalar, medreseli-tekke münasebetleri, idareci-tekke müntesibi ilişkilerini gösteren bol miktarda anekdota rastlanmaktadır.

Bibliyografya

A. Abdülkādir, "İki Vesîka", ***AÜİFD***, XXVIII, (1986)

Amasyalı Âkifzâde Abdurrahim, ***Kitâbü'l-mecmu' fi'l-meşhûdi ve'l-mesmu'***, (Çev. H. Özdemir), İstanbul 1998

Bolu livası 1921-1925 senesi salnamesi: (giriş-metin-tıpkıbasım-dizin) /hazırlayanlar Nermin Kılıç...[ve öte.] Bolu: Abant izzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2008. XCIII

Cengiz Orhonlu, Bolu, *DİA*, VI, İstanbul 1992.

Menâkıb-ı Hacı Mustafa Sâfî Efendi, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, 1111.

M. İhsan Oğuz, *Şâbân-ı Velî ve* ***Mustafa Çerkeşî***, İstanbul 1995

M. Sadık Vicdani, **Tarikatler ve silsileleri:Tomar-ı turuk-ı Aliyye**/1358/1939; yay. haz. İrfan Gündüz. -- İstanbul : Enderun Kitabevi, 1995.

Nihat Azamat, ""Kuşadalı İbrahim Halvetî", ***Osmanlı Ar***., IV, (1984)

[471] ***Menâkıb-ı Hacı Mustafa Sâfî Efendi***, vr. 1a-12b. Ayrıca bkz. İbnülemin, ***SATŞ***, 9, 1564; Şevket Beysanoğlu, ***Diyarbakır Fikir ve Sanat Adamları***, I, 350; Şefik Korkusuz, ***Tezkire-i Meşâyih-i Âmid***, 179-180.

Sefine-i evliya/Hüseyin Vassaf, 1348/1929.[y.y.]:Yazma, [t.y.] Süleymaniye Kütüphanesi Yazma bağışlar 2306'da kayıtlı nüshanın fotokopisidir.

Şevket Beysanoğlu, ***Diyarbakır Fikir ve Sanat Adamları***, İstanbul : Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği, 1957.

Şefik Korkusuz, ***Tezkire-i Meşâyih-i Âmid***, İstanbul:Yıldızlar Matbaası, 1997.

Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II*, Vakıflar Genel Müd. Yay.1977

Ünsal Tunçözgür, ***Dünden Bu Güne Safranbolu***, Ankara 1997, s. 106-108.

Yücer, Hür Mahmut, **Bir İbn Arabî Müdafaası: Çerkeşîzâde Mehmed Tevfîk Efendi ve Levâyihu'l-Kudsiyye fî Fedâili'ş-Şeyhi'l-Ekber Adlı Eseri**, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, cilt: IX, sayı: 21, İbnü'l-Arabî Özel Sayısı, s. 331-351.